

Uskonto, kirkko ja muuttuva valta

Viime aikoina kirkkoon on kohdistettu odotuksia, joiden mukaan kirkon pitäisi osallistua aktiivisemmin julkiseen keskusteluun arvoista. Tämä tuli esiin myös Kirkon nelivuotiskertomuksessa *Haastettu kirkko*, jossa esiteltiin suomalaisten odotuksia kirkkoa kohtaan.

Vuonna 1860 syntynyt isoisäni isä olisi tuskin ymmärtänyt tällaista. Hän syntyi maailmaan, jossa kirkko näkyi osana hierarkista ja autoritaarista valtarakennelmaa. Kirkko ei keskustellut, kirkko opetti. Kirkko opetti uskon ja moraalien elämänjärjestyksen. Jalkapuu ja häpeäpenkki olivat edelleen kirkoissa siitä muistuttamassa, vaikka niiden käyttö oli jo hiipunut. Ihmisen oli opittava katekismus, että pääsi ripille ja naimisiin sekä tuli täysivaltaiseksi kristityksi ja täysivaltaiseksi ihmiseksi. Niin totuudet kuin sosiaalinen asemakin olivat valmiiksi annettuja. Kirkossa istuttiin niin kuin kristillinen penkkijärjestys määräsi, aseman mukaisesti.

Sellaiseen maailmaan isoisäni isä syntyi. Kollektiivinen muisti on pitkä. Joskus olen kuulevinani etäisiä kaikuja tästä maailmasta, kun kirkkoa yleisellä tasolla kritisoidaan tai kun vaaditaan kirkon ja

valtion eroa. On kuin pappissääty yhä istuisi säättämässä lakeja yhtenä neljästä säädystä ja rovasti paukuttaisi katekismusta koviin kalloihin.

Isoisäni isän vanhemmat kuolivat nälkävuonna 1866. Poika joutui ensin huutolaiseksi, sitten maantielle niin kuin moni muu noina vuosina. Ihmisten ohella puu lähti liikkeelle metsistä kohti uusia puunjalostustehtaita. Yhteiskunnassa alkoi muutosliike, joka hajotti staattisen elämänjärjestyksen.

MODERNISAATIO

Muutosta on yleisesti kutsuttu modernisaatioksi. Historioitsija Fernand Braudel on kuvannut historiallisia muutoksia kolmen tasoissa. Yhtä hän kutsuu lyhyen keston muutokseksi. Se on tapahtumahistoriaa. Uudistetaan kuntarakennetta, työttömyys kasvaa, Filippiinien yli pyyhkii myrsky. Toinen taso on keskipitkän keston muutos. Yhteiskuntajärjestykset vaihtuvat, muutetaan maaseudulta kaupunkiin, elinkeinorakenne muuttuu, uudet aatevirtaukset tulevat vanhojen tilalle tai päälle. Modernisaatiossa on kyse juuri keskipitkän keston muutoksesta. Sen alla on kuitenkin vielä pitkän keston muutos. Se

on hidasta muutosta, melkein muuttumatonta. Joki haakee uuden uoman, metsä muuttuu aavikoksi.

Palaan muihin tasoihin myöhemmin, mutta ensin katson hieman tarkemmin, mitä modernisaation yleisnimellä kutsuttu keskipitkän keston muutokset merkitsi kirkolle ja uskonnolle.

Kulttuurissa ja henkisellä alueella totuudet lakkasivat vähitellen olemasta ylhäältä annettuja. Niistä tuli etsittäviä, kyseltäviä ja keskusteltavia. Katedismuksesta tuli kirja kirjojen joukossa. Kristinuskoa alettiin käsitellä yhtenä maailmankatsomuksena ja haastaa sitä keskusteluun. Säätypapista tuli kansalainen: eduskuntavaaleissa isoisäni isällä oli jo yksi ääni samoin kuin pitäjän rovastilla.

Modernisaatio merkitsi myös kulttuurin lohkoutumista. Uskonto alkoi muodostaa yhden erillisen kulttuurisen elämänalueen samalla tavalla kuin esimerkiksi talous tai taide. Kirkon kansallinen rooli pysyi kuitenkin pitkään vahvana. Vasta itsenäistyneessä maassa kirkon nähtiin, etenkin sisällissodan voittaneitten taholta, vahvistavan kansan henkistä ja moraalista selkärankaa. Mutta jo 1930-luvun kuluessa kävi ilmeiseksi, että varsinainen kulttuurinen valta oli siirtymässä toisaalle. Todellisuudessa merkityksiä – siis sitä, mikä on tärkeää ja vähemmän tärkeää, ja siitä kulttuurisessa vallassa on kyse – määritteli toinen yhteiskunnan lohko, talouselämä.

Modernisaation tavallinen tulkinta on ollut, että se on merkinnyt uskonnon vähittäistä hiipumista ja lopulta katoamista. Vasta viime aikoina tätä tulkintaa on alettu aiheellisesti asettaa kyseenalaiseksi. Kirkon piirissä modernisaatio joka tapauksessa tulkittiin pitkään vähintäänkin vahvan varauksellisesti. Alkuun puhuttiin luopumuksesta, sittemmin vieraantumisen ja maallistumisesta. Niillä tarkoitettiin kirkon opetuksen vaikutuksen ja kulttuurisen vallan ohenemista. Sisällissotakin saatettiin selittää tässä valossa, seurauksena kristillisen elämänjärjestyksen hylkäämisestä. ”Ankkurit on laskettu irti”, tokaisi rovasti K. R. Kares *Herättäjä*-lehdessä.

Muutoksen hämmentämässä kirkossa tapahtui vetäytyminen ikään kuin puolustusasemiin, uskonnollisen erityisalueen sisään. Syntyi kirkollinen sisäpiiri, kristillisestä harrastuksestaan tunnettu kirkkokansa, joka erotettiin näkymättömällä rajalla

toisista, jotka olivat vain jäseniä ja pian sisäpiirin työn kohteita. Mielikuvia alkoivat hallita sellaiset luokittelut kuin ”ne ovat niitä uskovaisia” tai ”nuohan ovat nimikristittyjä”.

Isoisäni isä liittyi aikuiseksi tultuaan Länsi-Suomen rukoilevaisiin. Hän kävi seuroissa ja kirkossa. Hän kuului sisäpiirin ahtaimpaan osaan. Hänen identiteettinsä osia olivat erottautuminen nimikristityistä ja modernin maailman ilmiöiden vastustus. Tästä asennemaailmasta käsin hänen poikansa, minun isoisäni, osallistui sisällissotaan valkoisten puolella. Hän puolusti mielestään kristillistä elämänjärjestystä.

PUOLUSTUSTA JA SOPEUTUMISTA

Modernisaation edetessä kirkkoon pesiytyi eräänlainen puolustusasento, joka tuntuu yhä. Se on vahvistanut kirkon leimaa konservatiivisena ja muutostavastaisena. Rivien väleissä ja joskus riveilläkin kirkollisessa puheenparressa kangastelee kadotettu kulta-aika, vaikka kukaan tuskin haikailee sitä, mitä autoritaarinen ja patriarkaallinen yhtenäiskulttuuri todellisuudessa oli. Maailma, johon isoisäni isä syntyi, ei ollut sen kristillisempi kuin maailma, johon omat lapseni syntyivät.

Kirkossa ei toki ole oltu modernisaation keskeinä vain vastahankaan. Päinvastoin, juuri modernin yhteiskunnan ja kulttuurin ehdoilla kehittyi se kirkkona olemisen tapa, joka nyt vallitsee. Se perustuu aktiiviseen toiminnallisuuteen. Seurakunnat ovat yksi modernin kansalaisyhteiskunnan toimintaorganisaatioista, joka toimii monipuolisesti verkostoituneena. Siihen kuuluu yli 20 000 työntekijää, se on sosiaalisen turvaverkon viimeinen luokku, päiväkerhojen ja rippikoulujen järjestäjä, perheneuvonnan ja sairaalasielunhoidon toimija. Toimintansa välityksellä kirkko on osa modernisaation tuloksena syntynyttä kulttuuria ja yhteiskuntaa, henkisessä ja konkreettisessa mielessä.

Kirkon siteet valtiovaltaan ovat höltyneet eikä enää ole perusteltua puhua valtiokirkosta. Sen sijaan kirkko on sovittautunut niihin ehtoihin, jotka dominoivat vallitsevaa ajattelutapaa ja kieltä ja jotka nousevat talouden osa-alueelta. Kirkolla on yhtä kiihkeä kiire projekteissaan ja strategioidensa toteuttamisessa kuin muullakin yhteiskunnalla.

Kirkko on myös omaksunut päätöksenteossaan demokraattisen yhteiskunnan käytännöt. Niille on luterilaisesta itseymmärryksestä löytynyt vaivatta perustelut. Seurakuntien päätöksentekijät valitaan suorilla vaaleilla; seurakuntalaiset eivät ole vain ylhäältä annetun opetuksen kohteita.

Tähän liittyy hankala kysymys. Seurakuntavaalien äänestysprosentti on aina jäänyt alle kahdenkymmenen, viimeksi se oli 16,5. Siis yli 80 % niistä, joilla olisi mahdollisuus vaikuttaa seurakunnan toimintaorganisaatioon ja sen painopisteisiin, jättävät mahdollisuuden käyttämättä. Miten tämän voi ymmärtää? Selitystä voisi etsiä, niin kuin on tehty, ihmisten vieraantumisen, seurakuntien maailman vieraantumisen ihmisten arjesta tai toiminnan tavoittavuuden kysymyksistä. Kaikki selitykset tuntuvat ontuvilta. Näyttää näet siltä, että kirkko on ihmisten mielissä siltäkin jotain muuta kuin modernin yhteiskunnan uskonnollinen toimintaorganisaatio, johon vaaleilla vaikutetaan.

Siksi on kenties tarpeen sukeltaa syvemmälle kuin modernisaation vaikutuksiin. Keskipitkän keston muutoksen sijasta on yritettävä tavoittaa historian pitkän keston taso, se mikä on lähes muuttumatonta.

HILJAINEN KIRKKO

Toinen isoisäni oli sisällissodan jälkeen vankileirillä. Kun hän palasi sieltä, hän kuulemma saattoi 1920-luvun mittaan silloin tällöin mennä istumaan kirkon takapenkkiin. Takapenkki oli ylimuistoisesti ollut penkkijärjestyksen jäljiltä tilattoman väestön paikka. Pappeihin hän suhtautui nihkeästi. Papit olivat osa sitä maailmaa, joka oli lyönyt hänet ja hänen kaltaisensa maahan. Hän meni kirkkoon, istui, koska – tämä on minun arveluni, ei tällaisista asioista meillä puhuttu – hänen kysymyksensä olivat ihmisen kysymyksiä, kysymyksiä Jumalasta, ihmisarvosta, hyväksytyksi tulemisesta ja olemassaolon oikeudesta. Niiden kanssa ei ollut muuta paikkaa ja muuta perintöä. Ne koskivat syvempää kuin modernin maailman muutokset. Voi olla, että jossain tietoista muistia kauempaa tulevassa tajunnassa eli se, minkä vanha Ruotsi-Suomen laki ilmaisi puhumalla kirkosta turvapaikkana, jossa ihmiseen ei saanut kajota, olipa hän tehnyt mitä tahansa.

Samasta tasosta oli kysymys, kun kävi ilmi, että uskonnonvapauslain tullessa voimaan vuonna 1923 kirkosta erosi odotettua ja pelättyä vähemmän, 1920-luvun loppuun mennessä vain muutama prosentti ja edelleen kirkossa jäseniä on hieman yli 76 % väestöstä. Isoisänikään ei eronnut. Irtautuminen kristillisestä perinnöstä olisi kenties katkaissut olemassaolon ratkaisevat ja kiinnittävät siteet. Niin irralleen ja yksin ei halunnut jäädä. Siinä oli kyse muusta kuin pappien opetuksesta tai kirkon yhteiskunnallisesta asemasta. Oli kyse siitä, mitä oli olla ihminen maailmassa.

Samalla kun modernisaation seurauksena syntyi toiminnallisesti aktiivinen kirkko ja siihen identifioitunut seurakuntaväki, syntyi myös hiljainen kirkko, vaikenneiden, sivulle vetäytyneiden kirkon jäsenten todellisuus. Se kantoi historiaa, joka ulottui sukupolvien taakse. Sen kysymykset ovat toiset kuin kysymykset kirkon suhteesta valtaan, uskon erityiskielen osaamisesta tai maailmankatsomusten kamppailusta.

Kun ajattelen isoisiäni, toista rukoilevaisseuroissa laulamassa Halullisten sielujen hengellisiä lauluja ja toista hiljaisena kirkon peräpenkissä, myöhemmin vain jouluna jos silloinkaan, ajattelen saaneeni heiltä saman uskon perinnön. Sitä ei mitata lopulta osallistujamäärillä eikä sen sisältöä kysymyksellä, uskooko niin kuin kirkko opettaa.

Pyrkimys arvioida kirkon ja kristillisyyden vaikutusta osallistumisaktiivisuudella perustuu kuvaan kirkosta sellaisena kuin miksi se modernin murroksessa muotoutui. Niin ei tavoiteta pitkän keston muutosten tasoa, ei sitä tasoa, joka ulottuu syvemmälle kuin modernille ominainen kansalaisaktiivisuus.

Kirkon yhteiskunnallisista rooleista tärkein ei ehkä kytkeydykään kirkon toimintaan osana kansalaisyhteiskuntaa. Se kytkeytyy siihen, että kirkko kertoo ne kertomukset, jotka ovat kaikkein perimmäisiä ja kaikkein yhteisimpiä, pyhästä, armosta, toivosta, Jumalasta. Symbolein ja rituaalein kirkko viestittää, että täällä käydään vuoropuhelua Jumalan kanssa, edelleen tässäkin kulttuurissa. Ilman sitä yhteiskunta olisi pelottavan yksiulotteinen.

Mihin muualle isoisäni sisällissodan jälkeen olisi mennyt kuin kirkkoon; mihin muualle nuoret nyt kouluampumisten järkyttäminä menisivät kuin

kirkkoon. Ei sellaista toimintaa valita uskontojen ja katsomusten markkinoilta. Kun noin 95 % suomalaisista siunataan hautaan, kysymys on muusta kuin siitä, että kirkko on hoitanut tämän toiminnallisen tehtävänsä strategian mukaisesti ja hyvin.

Tässä katsannossa ymmärrän, että äänestysprosentti on alhainen. Olemukseltaan kirkko ymmärretään toisenlaisena kuin demokraattinen kansalaisyhteiskunta. Äänestämällä ei vaikuteta siihen, mihin nojaavat usko ja toivo ja mihin ihminen viime kädessä turvaa.

Kirkko toimii paljon ja monipuolisesti. Tässä historiallisessa tilanteessa se on kirkkona olemisen tapa niin kuin kirkkokurin ja uskonnollis-moraalisen elämänjärjestyksen ylläpitäminen oli isoisän isän syntyessä. Mutta vaikka kirkko tarjoaisi uskonnollisia ja sosiaalisia palveluja jäsenilleen kuinka kustannustehokkaasti ja laadukkaasti ja vaikka kirkko yrittäisi kuinka pitää markkinaosuuttaan katsomusten markkinoilla, mutta jättäisi pitämättä jumalanpalveluksia, viettämättä ehtoollista ja kastamatta lapsia, se olisi sisältä ontto ja tyhjä. Sen voisi korvata jokin muu kansalaisyhteiskunnan toimija. Voi olla, että kustannustehokkuuden näkökulmasta jumalanpalvelukset ovat hyödyttömiä toimia ja kirkkorakennukset tuottamatonta kiinteistömassaa. Juuri siksi ne ovat välttämättömiä. Juuri niissä kirkko on kirkko, niin kuin on ollut koko ajan keskipitkän ja lyhyen keston muutosten muokatessa historiaa.

JULKISUUDEN ODOTUKSET

Viime aikoina on myös julkisuudessa ollut puheen- vuoroja, jotka puhuvat tapakristillisyyden puolesta ja kirkon hiljaisten jäsenten täysivaltaisuuden nimissä. Siinä tunnistan kurottautumista tähän hitaaseen, melkein muuttumattomaan tasoon.

Saattaakin olla, että julkisuus koskettaa juuri hiljaista historiaa ja pitkän keston tasoa enemmän kuin sitä tasoa, jolla kirkko järjestää toimintaansa, olipa toiminta kuinka laadukasta tahansa. Jos niin on, myös kirkon piirissä tavallinen pettymyksen sävyttämä havainto siitä, että kirkon hyvä työ ei näy julkisuudessa, tulee ymmärrettäväksi.

Siksi on syytä kuunnella tarkasti odotus julkiseen keskusteluun osallistumisesta, johon alussa

viittasin. Pinnalta se saattaa vaikuttaa kuin kirkon pitäisi säntäillä lyhyen keston muutoksia kommentoimassa, mutta ounastelen, että takana on kurottautumista syvemmälle.

Odotuksia on toki monenlaisia. Erotan ainakin kolme. Toisinaan kirkon odotetaan olevan aktiivisempi, mutta vain, jos kirkon edustajat tuovat esiin samoja arvoja kuin odottaja itse ja siten vahvistavat asianomaisen omia arvoja. Tai vaihtoehtoisesti kirkon toivotaan edustavan vastakkaisia arvoja ja kantoja, jotta siitä voitaisiin ottaa eitäisyyttä. Kirkko haluttaisiin lokeroida olemaan joko meidän puolellamme tai meitä vastaan. Ei sellaiseen odotukseen voi vastata.

Toinen odotus liittyy kokemukseen todellisuuden monimutkaisuudesta, pirstaleisuudesta ja vaikeasti hahmotettavuudesta. Sen keskellä kirkolta odotetaan sellaista ääntä, joka laittaisi asiat järjestykseen ja sanoisi, mikä on oikein, niin kuin joskus romantisoidussa menneisyydessä. Se pelastaisi tältä kestäättömän vaikealta maailmalta. Toisin sanoen kirkon odotetaan tekevän monimutkaisesta maailmasta yksinkertaisemman kuin se on ja ottavan yhtenäiskulttuurin auktoriteetin taas itselleen. Tähänkään odotukseen ei voi vastata. Kirkon on oltava tekemisissä todellisuuden kanssa, vaikka se olisi kohtuuttoman ja sietämättömän vaikea, eikä selitettävä sitä pois.

Kolmas odotus kohdistuu syvemmälle. Kirkon odotetaan tuovan toisenlaisen perspektiivin yhä kiihkeämpään, suoritusten ja tehokkuuden säätelemään elämään. Odotetaan puhetta Jumalasta. Odotetaan reilusti uskon näköalan tuomista, sellaista joka on muuta kuin uskonnollis-moraalisen normiston puolustamista. Kuulen tässä kaipuun, että avautuisi se, mistä elämässä viime kädessä on kysymys ja mitkä ovat elämän perustavat ehdot. Mielipiteiden ja kannanottojen julistamisen sijasta tällöin on kysymys jokaisen ihmisen ja elämän luovuttamattoman arvon puolustamisesta, mutta myös epävarmuuden ja keskeneräisyyden kestämisestä. On kysymys siitä, että levottoman lyhyen keston muutosten väsyttämän elämän keskellä olisi pysähtymisen ja hiljaisuuden tilaa, pyhyiden, armon ja oikeudenmukaisuuden näkymä niin, että jotenkin oman arkensa keskellä tunnistaisi tai edes aavistaisi

ettei ihmistä ole jätetty oman onnensa nojaan. Tähän odotukseen kirkon on yritettävä vastata, myös julkisuudessa.

Mutta tämän päivän ihmiset eivät asetu kuuntelemaan valmista totuutta. Lapset ja nuoret ovat kasvaneet eri maailmaan kuin isoisäni isä, isoisäni, isäni tai minä. Heille on luontevaa ja välttämätöntä kysellä ja kyseenalaistaa, eivätkä valmiina tarjoillut katsomukselliset järjestelmät ole heille uskottavia.

On myönnettävä, että en oikeastaan tiedä, mikä rooli hiljaisella kirkolla vielä tässä maailmassa on ja onko muutosta tapahtunut myös sillä pitkän keston tasolla, joka on melkein muuttumatonta. Joka tapauksessa sellainen muutos on 150 vuodessa ollut ilmeinen, että on ollut astuttava saarnatuolista alas tasaveroisen keskustelun maailmaan. Se edellyttää kirkolta keskeneräisyyden sietämistä. Se edellyttää levollisuutta. Levollisuuden taustalla on pitkän keston muutoksen taso, siis se miten ihmiset ovat täällä elämänsä isot asiat kohdanneet, mitä kertomuksia kertoneet, mitä tapoja noudattaneet, miten asettautuneet Jumalan ja ihmisten eteen niin että kenenkään olemassaolon oikeutta ja ihmisarvoa ei kyseenalaisteta. Ja miten ihmiset edelleen ovat elämän ja Jumalan edessä niin kuin ihmisen on oltava.